

Elisa Viitasaari

UUSLIBERALISTISEN JÄRJESTELMÄN VAIKUTUS YKSILÖTOIMIJOIHIN

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Maaliskuu 2024

TIIVISTELMÄ

Elisa Viitasaari: "Uusliberalistisen järjestelmän vaikutus yksilötoimijoihin"

Filosofian oppiaine

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Tampereen yliopisto

Maaliskuu 2024

Tarkastelen tutkielmassani yksilötoimijan olemista uusliberalistisessa yhteiskuntajärjestelmässä. Uusliberalismi ymmärretään tutkielmassani hayekilaisena, markkinoiden vapauttamista ja tehokkuutta korostavana talouspoliittisen oppina ja pääoman hegemoniaa edistävänä järjestelmänä. Tarkoitukseni on tutkia, kuinka uusliberalistisessa järjestelmässä elävät toimijat muokkaavat identiteettiään *homo economicus* -ihmishanteen kaltaiseksi. Osoitan, että uusliberalistinen järjestelmä vaikeuttaa vapauden, itsensä toteuttamisen, sosiaalisten suhteiden ja identiteetin kehitystä. Hyödynnän argumenttieni tukena useita eri artikkeleita ja teoksia, jotka käsittelevät muun muassa Friedrich von Hayekin, Georg Wilhelm Friedrich Hegelin ja Michel Foucault'n filosofiaa.

Tutkielmani jakautuu neljään lukuun. Ensimmäisessä luvussa käsittelen uusliberalismin historiaa, aatteeseen vaikuttaneita ajattelijoita ja periaatteita sekä aatteen nykyistä tilaa. Toisessa luvussa käsittelen rationaalisen markkinatoimijan eli *homo economicuksen* ihannetta ja uusliberalistisen järjestelmän vaikutusta toimijoihin. Tutkin esimerkiksi sitä, millaisia kvaliteetteja, intressejä ja inhimillistä pääomaa uusliberalistinen järjestelmä edellyttää toimijoilta. Kolmannessa luvussa kritisoin uusliberalismille ominaisia periaatteita, kuten rationaalisen kuluttajan, negatiivisen vapauskäsityksen, sopimusteoreettisten suhteiden ja luonnollisten markkinalakien oletuksia. Neljäs luku toimii yhteenvedokappaleena.

Tutkielmassani tulen siihen päätelmään, että uusliberalistisen järjestelmän korostama tuottavuus- ja tehokkuuslogiikka sekä ajatus persoonasta yrityksenä johtaa toimijan vapauden ja hegeliläisen persoonan luovutukseen. Tämän lisäksi tulen siihen tulokseen, että markkinalait ja hintamekanismit eivät ole objektiivisia tai luonnollisia rakenteita. Lisäksi uusliberalistisessa järjestelmässä ihmisten välisiä suhteita pidetään sopimusteoreettisina suhteina. Tutkielman aikana myös ilmenee, että *homo economicus* -malli on puutteellinen ja ihmiset hyötyvät taloudellisen käyttäytymisen ohella myös itseisarvoisista asioista.

Asiasanat: uusliberalismi, Hayek, markkinalait, homo economicus, rationaalisen valinnan teoria, talouspolitiikka

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -ohjelmalla.

Sisällysluettelo

Alkusanat.....	4
I. Uusliberalismi, pääoman hegemonia.....	5
I.I. Smithin näkymätön käsi.....	6
I.II. Hayekin spontaanit järjestykset.....	7
I.III. Transsendentit markkinalait.....	8
I.IV. Pääoma, pyhän ruumiillistuma.....	8
I.V. Autonominen talous.....	10
II. <i>Homo economicus</i>, yrityksen personifikaatio.....	11
II.I. <i>Homo economicus</i> uusliberalistisessa yhteiskunnassa.....	12
II.II. Uusliberalistinen identiteetti.....	13
III. Uusliberalismi syrjäyttää vapauden ja itsensä toteuttamiseen.....	15
III.I. Persoonan luovutus.....	15
III.II. Sosiaaliset suhteet markkinasuhteina.....	17
III.III. Transsendenttien markkinalakien & rationaalisen valinnan kritiikki.....	18
III.IV. <i>Homo economicuksesta homo sosiologicukseksi</i>	20
IV: Epilogi.....	22
Lähteet & kirjallisuus.....	23

Alkusanat

“Onnen ja hyveen salaisuus onkin juuri siinä, että jokainen pitää siitä, minkä on saanut tehtäväkseen. Koko olouksellisuuden tarkoituksena on totuttaa ihmiset rakastamaan väistämättömästi yhteiskunnallista kohtaloaan.”

(Huxley 1932, 30)

Tarkastelen tutkielmassani sitä, kuinka toimija omaksuu *homo economicus* -yrittäjäidentiteetin persoonakseen uusliberalistisessa järjestelmässä. Tutkielman kannalta uusliberalismi tulee ymmärtää hayekilaisena, markkinoiden vapauttamista ja tehokkuutta korostavana talouspoliittisena oppina ja pääoman hegemoniaa edistävänä järjestelmänä. Tarkoitukseni on osoittaa, että uusliberalistinen järjestelmä hankaloittaa vapauden, itsensä toteuttamisen ja sosiaalisten suhteiden kehitystä. Hyödynnän argumenttini tukena useita eri artikkeleita ja teoksia, jotka käsittelevät muun muassa Friedrich von Hayekin, Georg Wilhelm Friedrich Hegelin ja Michel Foucault'n filosofiaa.

Tutkielmani jakautuu neljään lukuun. Ensimmäisessä luvussa käyn läpi uusliberalismin historiaa, aatteeseen vaikuttaneita ajattelijoita ja periaatteita. Toisessa luvussa käsitelen rationaalisen markkinatoimijan eli *homo economicuksen* ihannetta ja uusliberalistisen järjestelmän vaikutusta markkinatoimijoihin. Kolmannessa luvussa kritisoin rationaalisen kuluttajan, negatiivisen vapauskäsitteen, sopimusteoreettisten suhteiden ja luonnollisten markkinalakien oletuksia.

Inspiraationa työlleni ovat toimineet muun muassa Hegelin *Hengen fenomenologia* (1807), Heikki Patomäen *Uusliberalismi Suomessa* (2007) ja Paavo Löppösen *Vapauden Markkinat – Uusliberalismin kertomus* (2017). Kiitän suuresti Petri Räsästä tutkielmani ohjaamisesta ja konstruoimisesta ja Markku Keinästä tutkielmaa koskevista kommentteista. Kiitän myös Eerik Lagerspetzia ja Heikki Patomäkeä heidän antamistaan aineistoista, jotka tukivat työni ja siihen pohjautuvien esitysten edistymistä.

I. Uusliberalismi, pääoman hegemonia

Tieteen termipankin mukaan liberalismilla tarkoitetaan yhteiskuntafilosofista suuntausta, joka korostaa yksilönvapautta, vapaamielisyyttä, tasa-arvoa ja suvaitsevaisuutta¹. Uusliberalismi on sen sijaan monitulkintaisempi termi. Useimmiten sillä viitataan talouspoliittiseen oppiin, joka on ottanut jalansijaa Euroopassa, Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa 1970-luvun lopulta lähtien (Liaroutsou 2019, 5). Aatesuuntauksena se jakautuu valtavirran ja luonnonoikeuden uusliberalismiin, julkisen valinnan teoriaan sekä itävaltalaiseen talousteoriaan (Lagerspetz 2004, 92–94). Tässä tutkielmassa uusliberalismia tarkastellaan itävaltalaisen² ja valtavirran³ teorioiden pohjalta.

Uusliberalismi on aatesuuntaus, joka tulkitsee yhteiskunnalliset ilmiöt markkinoiden, kilpailukyvyyn, tehokkuuden ja vapauden välityksellä. Kyseinen talousoppi pitää yhteiskuntaa ja taloutta kollektiivin konstruoimana, evoluutiomaisena prosessina, jonka perustana toimivat 1800- ja 1900-luvun talousfilosofiset teoriat (Löppönen 2017, 12). Lisäksi uusliberalismissa korostetaan individualismia ja itsenäistä menestystä, jonka taloudellinen toimija saavuttaa kokoamalla inhimillistä pääomaa ja kilpailuttamalla itseään markkinoilla (*ibid.*, 21).

Aatteen näkyvimmit kannattajat ovat usein ekonomisteja tai heihin vetoavia ideologeja (Lagerspetz 2004, 91). Aatteen kuuluisimpia edustajia ovat Yhdysvaltojen entinen presidentti Ronald Reagan, Iso-Britannian entinen pääministeri Margaret Thatcher sekä taloustieteilijä Friedrich von Hayek, joista jälkimmäinen tunnetaan yhtenä uusliberalismin vaikutusvaltaisimmista henkilöistä ja markkinoiden sääntelemättömyyden puolestapuhujana. Hayek soveltaa talousteorioissaan muun muassa skotlantilaisen filosofin Adam Smithin liberalismia (Turner 2008, 23) ja Smithin näkemyksiä vapaista markkinoista ja näkymättömästä kädestä (Liaroutsou 2019, 12–13).

¹Tieteen termipankki 7.3.2024: Filosofia:liberalismi. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:liberalismi>

²Itävaltalaista talousteoriaa edustavat muun muassa Friedrich von Hayek ja Ludwig von Mises.

³Valtavirran teoriolla voidaan tarkoittaa modernin taloustieteen uusliberaalia haaraa.

I.I. Smithin näkymätön käsi

Adam Smithin “näkymätön käsi” on yksi uusliberalistisen taloustieteen tärkeimmistä metaforista. Sitä on käytetty synonyyminä vapaille yksilöille ja markkinoille, mutta myös vertauskuvana ahneudelle, riistolle ja epätasa-arvolle. Smith kuitenkin mainitsee käsitteen vain muutaman kerran kirjoituksissaan. Teoksessaan *Moraalituntejen teoria* (eng. *The Theory of Moral Sentiments*, 1759) hän esittää, että rikkaat jakavat varallisuutta ja rikkauksia yhteisöön huomaamattaan. Toisessa merkkiteoksessaan *Kansojen varallisuus* (eng. *The Wealth of The Nations*, 1776) Smith viittaa kauppiaaseen, joka luonnostaan suosii ja tukee kotimaansa taloutta oman turvallisuuden tunteensa edistämiseksi. (Foster 2023.)

Näkymätön käsi edistää niitä päämääriä, jotka eivät kuulu kauppiaiden ja rikkaiden alkuperäisiin tarkoitukseen (Foster 2023). Käden tarkoituksena on edesauttaa toimijoiden voitontavoittelua, jonka seurauksena yhteiskunnan kokonaisvauraus ja -hyvinvointi kasvavat (Sandelin 2018). Smithin mukaan työläisten, kauppiaiden ja maanomistajien intressit palvelevat koko yhteiskuntaa. Hän kuitenkin halveksii suurliikemiehiä siitä, että he edistävät vallanpitäjien välityksellä omia etujaan. Smithin ‘luonnollisen vapauden järjestelmässä’ ei ole tulleja tai monopoleja estämässä toimijoiden välistä kaupankäyntiä, sillä jokaisella on oikeus tavoitella taloudellisia päämääriä tiettyjen negatiivisten vapauksien puitteissa, joita ovat esimerkiksi progressiivinen verotus ja korkorajoitukset. Lisäksi luonnollinen vapaus koskettaa ainoastaan yksityisiä elinkeinonharjoittajia eikä esimerkiksi osakkeenomistajia. (Saastamoinen 2011, 184.)

On ajateltu, että ihminen on Smithille itsekäs ja ahne toimija, joka luovuttaa markkinoiden kehityksen näkymättömän käden haltuun (Foster 2023). Moraaliteoriassaan Smith kuitenkin näkee toimijat empaattisina, toisten tunteita peilaavina olentoina (Adam Smith Institute 2023). Vaikka ahneus on samaistettu näkymättömän käden toimintaan, Smith käytti termiä *ahne* vain kerran *Kansojen varallisuudessa* kuvatessaan vallanhimoisia hallituksia (Foster 2023). Yllä esitetyt väärinymmärrykset johtuvat siitä, että 1800-luvun poliittisen taloustieteen edustajat omaksuivat ja sivuuttivat valikoiden Smithin teorioita, erityisesti moraaliteoriaa (Sandelin 2018).

I.II. Hayekin spontaanit järjestykset

Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana liberalismiin luonteesta käytiin kiivasta keskustelua. Friedrich von Hayekin mukaan 1900-luvun ”kollektivisoitunut liberalismi” uhkasi ”perinteistä liberalismia”. Provokaation taustalla oli maailmansodan jälkeen harjoitettu hyvinvointia priorisoiva talouspolitiikka, jota oli kehittämässä talousoppinut John Maynard Keynes. (Turner 2008, 4.) Lisäksi Natsi-Saksan ja Neuvostoliiton harjoittama totalitaristinen politiikka, valtiotalous ja suunnitelmatalous rajoittivat Hayekin mukaan vapauden kehitystä. Tästä vakuuttuneena hän tuomitsee kaikenlaisen kollektivismiin, taloudellisen suunnittelun ja erityisesti sosialismin. (Liaroutsou 2019, 9.) Hayek uskoo, että pienimmästäkin sosiaalisesta toimesta⁴ ajaututaan väistämättä totalitarismiin ja vapaat markkinat tarjoavat parhaimman suojan totalitarismia vastaan (Bowles & muut 2017). Tämä ilmaistaan hänen teoksessaan *Tie orjuuteen* (eng. *The Road to Serfdom*, 1944), jonka mukaan markkinoiden vapaan toiminnan estäminen johtaa totalitarismiin.

Hayekin mukaan vapaus, yhteiskunta ja inhimillinen tietoisuus kehittyvät ”kollektiivisen älyn” ja kulttuurirevoluution välityksellä, jotka ruumiillistuvat tavoissa ja instituutioissa (De Lissovoy 2015, 47), kuten kielessä ja moraalikäytännöissä. Tämän lisäksi tiedostamattomat säännöt, sosiaaliset normit ja tavat ovat kulttuurirevoluution kehittämiä. Hayek olettaa, että tällaiset inhimilliset käytännöt eli *spontaanit järjestykset* määräävät yhteiskunnan vallitsevat rakenteet, kunhan niiden kehitystä ei rajoiteta. (Lagerspetz 2004, 126–129.)

Spontaanit järjestykset ovat päämäärättömältä vaikuttava tapahtuma, jonka lopputulos ei ole riippuvainen kenenkään tietoisista valinnoista. Hayekin mukaan markkinat ovat luonnollinen, spontaanin järjestyksen muodostama instituutio. Yritykset alistaa markkinat ja yhteiskunta tietyn päämäärän – kuten verotuksen tai suunnittelun – mukaiseksi on pakottamista ja yksilönvapauden rajoittamista, joka johtaa totalitarismiin. (*ibid.*, 104–110.) Spontaanit järjestykset toimivat toisena fundamentaalisen argumenttina uusliberalistisen ja omalakisena talouden puolesta (Löppönen 2017, 120).

⁴Esimerkiksi progressiivinen verotus tuloerojen tasaamiseksi.

I.III. Transsendentit markkinalait

Adam Smithin näkymättömän käden ajatuksesta lähtien oli mahdollista ajatella, että markkinat ovat jossain suhteessa inhimillisen käsityskyvyn ulkopuolella (Metcalf 2017). Esimerkiksi Hayekin mukaan inhimillinen arvostelukyky on rajallinen tiedostaakseen kaikkia markkinatuloksiin vaikuttavia tekijöitä (Lagerspetz 2004, 115). Hänelle vapaat ja sääntelemättömät, spontaanin järjestyksen muodostamat markkinat synnyttävät yksilöiden preferenssien synteessä prosessin, joka edesauttaa relevantin ja ihmismielen ulkopuolisen tiedon keräämisessä. (*ibid.*, 121.) Hayek kritisoi suunnitelmataloutta siitä, etteivät taloutta suunnittelevat yksiköt voi ymmärtää niitä transsendentteja⁵ ominaisuuksia, jotka vaikuttavat markkinatuloksiin. Näitä ovat esimerkiksi hintamekanismin ja kuluttajien mieltymyksiin vaikuttavat tekijät, jotka ilmenevät vasta markkinaprosessin aikana. (Bowles & muut 2017.)

Jotta markkinoiden ja markkinalakien “luonnollisuus” ei häiriintyisi, tulee yhteiskunta ja yksilöt alistaa markkinalakien toiminnalle. Uusliberalismissa nojataan oletukseen, että vapaa markkinatalous ja -prosessi pystyy noteeraamaan hyödykkeiden “todellisen” ja “luonnollisen” arvon. Markkinamekanismit, eli transsendentit markkinalait, muuntavat egoistiset intressit hinnoiksi. (Metcalf 2017.) Objektivisten markkinalakien olettaminen on kolmas uusliberalismille keskeisimmistä ja tärkeimmistä lähtökohdista. Niiden olettaminen oikeuttaa yhteiskunnan alistuneisuuden pääomalle.

I.IV. Pääoma, pyhän ruumiillistuma

Filosofi Karl Marxin mukaan pääoma edustaa filosofi G.W.F. Hegelin *absoluuttisen hengen* subjektia, jolla on valta hallita yhteiskunnallisia suhteita ja elämää. Absoluuttinen henki on käsite, jolla tarkoitetaan inhimillisten voimien muodostamaa, subjektiksi muodostunutta abstraktiota, joka kontrolloi historian ja luonnon kehitystä. (Smith 2022, 278.) Ongelma Marxin rinnastuksessa on, ettei Hegelin hengen käsite rajoitu vain yhteiskunnallisen todellisuuden tarkasteluun tai ole ominainen tietylle aikakaudelle (*ibid.*, 283). Tutkielman kannalta Marxin versio absoluuttisesta hengestä voidaan ymmärtää Hayekin spontaanin järjestyksen kaltaisena evoluutiomaisena prosessina, jonka johdosta inhimilliset käytännöt rakentuvat ja muokkautuvat.

⁵Tässä kontekstissa *transsendentti* on jotain inhimillisen käsityksen ulkopuolella olevaa.

Hegelillä yhteiskunta rakentuu vallitsevasta hegemonisesta järjestyksestä, instituutioista, luokkarakenteista ja “pyhän ruumiillistumasta⁶”. Yhteiskunta koostuu myös toimijoista, jotka ovat vuorovaikutuksessa näiden instituutioiden ja rakenteiden kanssa. Marx argumentoi, että kapitalistisessa yhteiskunnassa kapitalistien valta on sidoksissa yhteiskunnan sosiaalisiin muotoihin, jotka talouden toimijat omaksuvat. Hän asetti yhteiskunnan perusolemuksen vastaamaan kapitalistista hegemoniaa ja instituutiot edustamaan pyhän ruumiillistumaa. (Smith 2022, 283.) Tutkielman kontekstissa sekä hegemonia että pyhän ruumiillistuma voidaan ymmärtää autonomisena pääomana ja uusliberalismi aatteena, joka pyrkii edistämään pääoman hegemonista asemaa.

Marxin mukaan pääoma pyrkii laajentamaan itseään työn lisäämisen ja arvonalaisprosessin avulla (Kliman 2018). Pääoma on yhtenäisyys, jonka ontologinen identiteetti säilyy sen omaksuessa ja kumotessa eri muotoja⁷ (Smith 2022, 285). Sen laajentuminen vaikuttaa siihen, että yhteiskuntaa, sen kehitystä ja instituutioita hallitsee pääomalle ominainen adaptoituva voima (*ibid.*, 286). Tämän vuoksi kaikki yhteiskunnalliset päämäärät alistuvat vähitellen pääomalle. Myös uusliberalismissa pääomaa pidetään autonomisena ja adaptoituvana kokonaisuutena, joka pyrkii saavuttamaan autonomisen aseman suhteessa yhteiskuntaan (Löppönen 2017, 22). Tämä tekee uusliberalismista pääoman hegemoniaa edistävän aatteen.

Transsendenttien markkinalakien ja spontaanien järjestysten turvin uusliberalismissa oikeutetaan pääoman autonomisuus (*ibid.*, 22) ja aatteen laajentaminen koko yhteiskuntaan. Tämä on johtanut siihen, ettei talous ole koskaan aiemmin ihmisen historian aikana pakottanut yksilöitä pääoman alaiseksi yhtä universaalilla tasolla (Sayer 2004, 62).

⁶Pyhän ruumiillistuman muotoja voivat olla esimerkiksi monarkki, faarao, tai pyhimys.

⁷Näitä ovat esimerkiksi sijoitus-, tavara- ja tuotantopääoma.

I.V. Autonominen talous

Uusliberalistisessa yhteiskunnassa valtiota, yhteiskuntaa ja taloutta pidetään ontologisesti yhtenä ja samana todellisuutena, jotta se voidaan muotoilla pääomalle edullisen kilpailukyky- ja tehokkuusimperatiivin mukaiseksi. Myös politiikkaa pidetään markkinoiden ilmentymänä: päätöksenteko perustuu solidaaristen arvojen sijasta taloudelliseen asiantuntemukseen ja mitattaviin suureisiin, kuten kasvuun, tehokkuuteen ja tuottavuuteen. (Löppönen 2017, 79.) Äänestämisen nähdään kulutusvalintana ja puolueiden kannattajat asiakkaina. Myös toimijoiden poliittiset arvot nähdään subjektiivisina, kun taas markkinoiden toiminta objektiivisena (Patomäki 2013, 15–16). Myös julkiset instituutiot, kuten koulutus ja kulttuuri, ymmärretään markkinalogiikan välityksellä (Löppönen 2017, 22).

Sosiologi Max Weber esitti teoksessaan *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* (eng. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, 1907), että ennen kapitalismin valtaannousua etiikka perustui uskonnolle ja moraaliopelle. Nykyään maailmaa ei nähdä altruististen arvojen kokonaisuutena vaan rationaalisen, ihmismielen ulkopuolisen, kylmänä ja persoonattomana prosessina. (Ghosh 2018.) Yhteiskunnallista kehitystä ohjaavat solidaaristen ja altruististen arvojen sijasta pääoma, transsendentit markkinalait ja spontaanit järjestykset.

Uusliberalistisen järjestelmän rakenne pakottaa syrjimään eettisyyteen ja altruismiin perustuvia käytäntöjä. Järjestelmä on rakennettu maksimoimaan egoistisen ja subjektiivisen hyvinvoinnin määrä *Pareto-optimaaliseksi*⁸ (Lagerspetz 2004, 126–27) ja määrittämään yksilöiden väliset suhteet vaihtosuhteilla (Löppönen 2017, 20). Anti-altruistisen, ihmismielen ulkopuolisen uusliberalistisen järjestyksen aiheuttaman kontrollin puutteen ja epävarmuuden tunteen välttämiseksi yksilö takertuu siihen, johon hänellä on näennäinen kontrolli: hänen inhimilliseen, sosiaaliseen ja akateemiseen pääomaansa.

⁸Tila, jossa hyvinvointia ei voi kasvattaa laskematta jonkun muun hyvinvointia. Tunnetaan myös nimellä *Pareto-tehokkuus*.

II. *Homo economicus*, yrityksen personifikaatio

Homo economicuksella – eli rationaalisella markkinatoimijalla – viitataan käsitykseen, jossa taloudellinen toimija pyrkii maksimoimaan onnellisuuttaan ja henkilökohtaista hyötyään kulutuksen ja työn avulla (Zak 2010, 158). Tämä taloudellinen subjekti on rationaalinen egoisti, jolla on täydellinen kognitiivinen kapasiteetti ja kaikki oleellinen tieto mieltymyksistään (Räsänen 2015, 4). Häntä pidetään ihanteellisena päätöksentekokoneena, jolla on virheetön rationaalisuus ja kapea valikoima itsekkäitä tavoitteita. Lisäksi hän on toimija, joka välittää ainoastaan hyödyn maksimoinnista ja kykenee muodostamaan hyödyn saavuttamiseen liittyviä strategioita. (Shatz 2023.)

Homo economicus edustaa markkinatoimijan sisäistämää asiantuntemusta, jota filosofi Joseph Schumpeter kutsuu “kuluttajan suvereniteetiksi” teoksessaan *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942). Teorian mukaan esimerkiksi tupakkaa ostava kuluttaja joutuu kokemaan itse ostopäätöksensä seuraukset ja seurausten perusteella arvioi päätöksensä hyvyuden (Lagerspetz 2012, 67). Kun *homo economicus* käy kaupassa, hän tietää automaattisesti kaiken oleellisen myymälän tuotteista ja käyttää tätä tietoa vertaillessaan hyödykkeitä (Shatz 2023).

Talousfilosofi John Stuart Millia voidaan Adam Smithin ohella pitää *homo economicuksen* prototyypin luoja. Millin näkemyksen mukaan ihminen on osittain rationaalinen ja hyötyhakuinen toimija, joka pyrkii kahmimaan itselleen rikkauksia ja maksimoimaan utiliteettiaan. Hän kuitenkin argumentoi, ettei taloudellinen käyttäytyminen määritä koko ihmisluontoa. (Mele & González-Cantón 2014, 9.) Millin mukaan toimija nimittäin asettaa preferenssinsä järjestykseen siten, että henkisesti arvokkaat nautinnot ovat ensisijaisia suhteessa materiaalsiin nautintoihin (Pulkinen 1989, 118). Alunperin *homo economicusta* käytettiin vain taloudellisen käyttäytymisen mallina. Mill oli tietoinen mallin epätäydellisyydestä, mutta taloustieteilijöiden keskuudessa se hyväksyttiin ihmisen toimintaa kuvaavana universaalina mallina (Mele & González-Cantón 2014, 12–13) siitä huolimatta, että se oli kehitetty Millin teorian selkeyttämistä varten.

II.1. *Homo economicus* uusliberalistisessa yhteiskunnassa

Inhimillisen pääoman ajatus antoi perustan taloustieteelliselle tulkinnalle, jonka mukaan pääoman toimintalogiikka voidaan sijoittaa inhimillisen toiminnan alueelle. Teorian mukaan työn ja koulutuksen avulla toimija tuottaa inhimillisen pääomansa. Koska pääomaa ei voida irrottaa työntekijästä tai muuntaa rahaksi, työntekijän on personifioitava yritykseksi. (Löppönen 2017, 96–97.) Toimijan on nähtävä ruumiinsa pääomana ja sijoituskohteena, jota hänen on myytävä ja markkinoitava eteenpäin (Lahikainen & Harni 2016, 26–27). Filosofit Michel Foucaultin mukaan *homo economicus* onkin uusliberalistisessa yhteiskunnassa “itsensä yrittäjä, tuottaja, tulonlähde ja pääoma” (Foucault 2008, 226). Yritykseksi personifioituminen tulee ymmärtää uusliberalistisen rakenteen ja voittomotiivin omaksuneena identiteettinä, joka muokkaa toimijan suhtautumista työhönsä ja koulutukseensa (*ibid.*, 241).

Uusliberalismissa oletetaan, että subjektit seuraavat kapeasti vain omaa etuaan. Tämä tarkoittaa, että toimijoiden tulee sivuuttaa sisäistetyn altruistiset ja normatiiviset sitoumukset ja pyrkiä sen sijaan omaksumaan *homo economicus* -ajattelutapa. (Räsänen 2015, 17–18.) Ideaalitalanteessa taloudelliset toimijat valitsevat konformismin⁹ (Walker 2019, 93) ja pyrkivät edistämään inhimillisen ja akateemisen pääomansa rakentamista “elinikäisen oppimisen” ja verkostoitumisen välityksellä. Rationaalisilta markkinatoimijoilta odotetaan taloudellisen potentiaalinsa maksimoimista vapaille markkinoilla (*ibid.*, 91), mutta tämä potentiaali on sovitettava ennalta määrättyyn kehikkoon (Hernesniemi 2018, 178).

Voidaan esimerkiksi ajatella, että toimija on kiinnostunut taiteesta, mutta päätyy siitä huolimatta opiskelemaan mieluummin finanssi- tai teknologia-alalle¹⁰. Koska *homo economicus* haluaa maksimoida oman (taloudellisen) hyötynsä, hän todennäköisemmin haluaa työskennellä tuottavassa ammatissa (korkea palkkaus) ja opiskella sellaista alaa, jota pääoma suosii (hyvät työllisyysmahdollisuudet). Tämä aiheuttaa sen, että toimija alkaa ymmärtää intressinsä ja olemassaolonsa taloudellisten tekijöiden kautta (Foucault 2008, 241), sillä pääoma pakottaa hänet sivuuttamaan “todellisia” intressejä (kuten kiinnostuksen taiteeseen ja taidealan työhön). Uusliberalistisessa järjestelmässä markkinamekanismi

⁹Mukautumista johonkin tiettyyn ajatukseen tai tilanteeseen. Voidaan nähdä myös jonkin omaksumisena.

¹⁰Työttömyyskassa YTK:n kyselyn (2023) mukaan työttömyyden uhkaa koetaan erityisesti viihde-, taide- ja kulttuurialalla, kun taas finanssisektorilla ei ole vastaavaa pelkoa työttömyydestä (Kirkkala 2023).

palkitseekin taloudellisten toimijoiden intressit eri tavoin. Esimerkiksi taidealaa ei nähdä yhtä tuottavana kuin teknologia- tai finanssiala.

Oma kohtalo ja asema yhteiskunnassa on hyväksyttävä objektiivisen tuomarin – markkinoiden – tuotteena (Löppönen 2017, 97). Tämä vaikuttaa siihen, että uusliberalistisessa järjestelmässä toimija alkaa ilmaista järjestelmää itsensä kautta (De Lissovoy 2015, 48). Toimija pyrkii tekemään kaikkensa, jotta hänen työmarkkina-asemansa ja inhimillinen pääomansa säilyttäisivät arvonsa. Esimerkiksi *self help*-kirjallisuutta ja harrastuksia käytetään itsensä kehittämisen ja tehokkuuden lisäämisen välineenä. Tämä saa toimijat uskomaan näennäiseen kontrolliin elämästään, jota markkinalait, pääoman logiikka ja spontaanit järjestykset kontrolloivat. (Löppönen 2017, 95.)

Tämän johdosta argumentoin, että toimijan identiteetin kehitys on uusliberalistisessa talousjärjestelmässä vaikeutunut. Tämä johtuu siitä, että taloudellista identiteettiä pidetään toimijan fundamentaalisena identiteettinä, johon hänen preferenssinsä redusoidaan.

II.II. Uusliberalistinen identiteetti

Uusliberalistisen järjestelmän *homo economicukset* elävät jatkuvassa valmiustilassa. Heidän on punnittava valintojaan työmarkkina-asemansa ja inhimillisen pääomansa kannalta suotuisin perustein. (Lahikainen & Harni 2016, 34.) Toimijan tarpeellisuus mitataan sillä, kuinka hän kykenee toimimaan yrityksenä (Löppönen 2017, 29), hyödyntämään inhimillistä pääomaansa ja tuottamaan taloudellisia hyötyjä pääomalle (*ibid.*, 91). Jos toimijat jostain syystä kieltäytyvät noudattamasta tätä imperatiivia, he ovat “kuolemisen arvoisia” (eng. *are allowed to die*) (Walker 2019, 91).

Itsensä omistaminen on aikoinaan symboloinut vapautta ja erottanut vapaat ihmiset orjista (Lahikainen & Harni 2016, 27). Uusliberalistisessa järjestelmässä työkyvyn menettäminen tulee kuitenkin ymmärtää toimijan autonomian, vapauden ja vastuun kannalta virheliikkeenä (De Lissovoy 2015, 48). Vahvaa individualismia korostava uusliberalistinen järjestelmä pakottaa toimijat syyttämään itseään työttömyydestään, maksuvaikeuksistaan, sairaudestaan ja tehottomuudestaan. Heidän on tulkittava kohtalonsa siten, että se symboloi yrittämättömyyttä tai huolimattomuutta. (Monbiot 2016.) Samalla

tavalla käy toimijalle, jonka inhimillistä pääomaa ei enää koeta tarpeelliseksi esimerkiksi teknologisten innovaatioiden kehittyessä. Tämä voi johtaa toimijan inhimillisen pääoman arvon romahdukseen. (Lahikainen & Harni 2016, 34.)

Uusliberalismissa korostetaan toimijoiden riippuvuutta oman pääomansa kehittamisestä ja myymisestä. Tämä johtaa siihen, että yksilöt takertuvat työelämäänsä, joka vaikuttaa työn, vapaa-ajan ja perhe-elämän väliseen epätasapainoon. Työn kautta tulevat muutospaineet, projektitulva, työelämän epävarmuus (Löppönen 2017, 95), yritykseksi personifioituminen ja intressien muuntaminen pääomalle edulliseen muotoon johtavat helposti loppuunpalamiseen ja kurjistumiseen. Uusliberalismissa oletetaan *homo economicusten* myös toimivan itseriittoisesti, sillä he omistavat inhimillisen pääomansa välityksellä tarvittavat tuotantovälineet, joka tekee heistä tietyllä tavalla riippumattomia suhteessa toisiin toimijoihin (Lahikainen & Harni 2016, 37). Filosofin Guy Debordin mukaan kapitalistinen järjestelmä kuitenkin muuntaa yksilöiden välisen kommunikaation taloudellisen prosessin tuottavaksi resurssiksi. Kommunikaatiosta on tullut kuluttamisen muoto ja järjestelmässä selviytymisen ehto. Yksilöitä kehoitetaan kohtaamaan toisensa, koska verkostoituminen nähdään talouden raaka-aineena. (Hernesniemi 2018, 186–87.)

Järjestelmään kohdistuneen epäilyn kumoamiseksi uusliberalismi sivuuttaa järjestelmää kritisoivan ajattelun. Aistimukset, joita ei voida artikuloida “uusliberalistisilla termeillä”, saadaan vaikuttamaan “ideologisesti takapajuisilta”. (De Lissovoy 2015, 49–50.) Mikäli yksilö kritisoi talouskasvua tai pääomakeskeisyyttä, se tulkitaan järjettömyydeksi tai käännetään aatteelle edulliseen muotoon. Aatteen kannattajat saattavat esittää, että ihminen on luonnostaan ahne (jolla oikeutetaan kapitalistinen yhteiskuntajärjestys) tai että ilman talouskasvua ajaudutaan perikatoon. Uusliberalistinen järjestelmä elää myös näkymättömän käden ja transsendenttien markkinalakien varassa, jolloin järjestelmä saadaan vaikuttamaan objektiiviselta ja luonnolliselta. On siten ajanhukkaa ajatella uusliberalististen arvojen vastaisesti. Näin uusliberalismin arvot saadaan vaikuttamaan luonnollisilta ja neutraaleilta (Räsänen 2015, 17).

III. Uusliberalismi syrjäyttää vapauden ja itsensä toteuttamiseen

Rajoittamattomien spontaanien järjestysten, talouden näkymättömän käden ja transsendenttien markkinalakien ohella yksilönvapaus on yksi uusliberalismin tärkeimmistä periaatteista. Taloudellisten esteiden kumoaminen ja valtion roolin minimoiminen auttavat uusliberalismin mukaan edistämään yksilönvapautta, toisin sanoen edistämään yksilön intressejä ilman rajoitteita. Tämä *negatiivinen vapauskäsitys* nojaa muodolliseen ymmärrykseen vapaudesta, jonka mukaan yksilön toiminta on vapaata ilman ulkopuolelta asetettuja esteitä. (Räsänen 2007, 102–103.) Uusliberalistinen markkinajärjestys vaikuttaa perustuvan *homo economicusten* vapaaseen toimintaan yhteiskunnassa, mutta kuinka vapaita *homo economicukset* ja heidän valintansa todella ovat?

III.I. Persoonan luovutus

Uusliberalistista yksilönvapautta vastaan voidaan argumentoida Hegelin *Oikeusfilosofian* (alk. *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 1820) avulla. Hegeliläisessä terminologiassa *vapaalla hengellä* tarkoitetaan itsetietoista subjektia, joka kokee ykseyden tunnetta ympäröivän maailman kanssa ja tunnustaa sen osaksi itseään (Blunden 2005). Ollakseen vapaa henki toimijan tulee muuttua persoonaksi, joka omistaa itsensä ja intressinsä (Hegel 1994 [1820], 99). Hänen on edistettävä omien intressiensä ja päämääriensä saavuttamista, eikä mikään saa syrjäyttää niitä (*ibid.*, 211). Persoonan tulee hallita itseään ja olla olemassa vain itseään varten (*ibid.*, 92). Kehittämällä intressejään ja ominaisuuksiaan toimijan tiedoista ja taidoista muodostuu “hengen sisäisiä ominaisuuksia” (*ibid.*, 105). Tutkielman kontekstissa inhimillisen pääoman muodot (kuten koulutuksen ja työn avulla saavutetut tietotaidot) ovat *homo economicuksen* omistamia sisäisiä ominaisuuksia.

Kaikki vapaasta hengestä ulkonainen on Hegelin mukaan jotain “erillistä”. Se, mikä ei sisälly vapaan hengen piiriin, on luokiteltava persoonattomaksi ja vapaudettomaksi. (*ibid.*, 95.) Yksilö voi ulkoistaa itsensä ja intressinsä esimerkiksi orjuuden tai toisen määrittämän intressin¹¹ vuoksi, mutta niiden seurauksena yksilö menettää vapautensa ja persoonansa. Hän voi luovuttaa yksittäisiä ominaisuuksiaan

¹¹Hegelin mukaan persoonan ulkoistaminen tapahtuu esimerkiksi toisen määrittämän uskonnon tai omantunnon johdosta.

rajoitettuun käyttöön (kuten työntekoon), mutta ulkoistamalla ominaisuutensa kokonaan hän menettää *totaalisuuden* itseensä ja sen myötä luopuu persoonastaan. (*ibid.*, 105.)

Hegelin mukaan toimijan tulee edistää intressiensä saavuttamista ilman esteitä ollakseen vapaa henki. Tulkitsen nämä intressit *autenttisiksi* intresseiksi, joiden toteuttamista varten toimijalla on (ollut) täydellinen autonomia ilman ulkopuolelta asetettuja vaatimuksia. Uusliberalistisessa järjestelmässä korostetaan itsensä omistajuutta, mutta järjestelmä ja sen edistämä pääoman hegemonia kuitenkin ohjaavat toimijoita sivuuttamaan kiinnostuksensa esimerkiksi niiltä aloilta, jotka eivät ole pääoman näkökulmasta tuottavia. Uusliberalismissa pääoma ohjaa toimijan edistämään omien (autenttisten) intressien sijaan pääoman intressejä, jolloin toimija ilmaisee itsensä sijasta järjestelmää. Lisäksi uusliberalistisen järjestelmän *homo economicukset* elävät jatkuvassa valmiustilassa punnitsemalla valintojaan työmarkkina-asemansa edistämiseksi, esimerkiksi sivuuttamalla kiinnostuksensa taidealaa kohtaan työttömyysuhan pelossa.

Näiden argumenttien pohjalta tulkitsen, että uusliberalismissa toimija on ulkoistanut olemassaolonsa ja sen myötä luovuttanut persoonansa ja vapautensa. Uusliberalismissa kyse ei ole hengen sisäisten ominaisuuksien eli inhimillisen pääoman rajoitetusta käytöstä (työnteossa), vaan intressien ohjaamisesta ja koko persoonan valjastamisesta uusliberalistiselle imperatiiville. Tähän lukeutuu myös edellytys siitä, että työntekijä käyttää vapaa-aikansakin (harrastukset, sosiaaliset suhteet, perhe-elämä) inhimillisen pääomansa kasvattamiselle. Intressien sivuuttaminen ja niiden ohjaaminen tukee sitä argumenttia, että toimija ei saa toteuttaa itseään vapaasti uusliberalistisessa järjestelmässä. Uusliberalistisen järjestelmän toimija ei Hegelin kriteerein ole vapaa.

III.II. Sosiaaliset suhteet markkinasuhteina

Uusliberalistinen järjestelmä olettaa, että yritykseksi personifioitunut ihmisruumis, eli *homo economicus*, on muista riippumaton toimija, joka inhimillisen pääomansa ansiosta omistaa työhön tarvittavat tuotantovälineet (Lahikainen & Harni 2016, 37). Uusliberalismissa nojataan kuitenkin oletukseen, jonka mukaan autonomiset ja keskenään tasa-arvoiset toimijat luovat suhteita ja sopimuksia toistensa välille (Räsänen 2007, 105). Nämä suhteet ja toimijoiden välinen tasa-arvo perustuvat ensisijaisesti “markkinatransaktioiden määrittämiin suhteisiin” (Abazari 2020, 35). Tämän johdosta argumentoin, että uusliberalistinen järjestelmä kehottaa toimijat näkemään toistensa väliset suhteet vaihto- ja sopimusteoreettisina suhteina.

Filosofi Tuija Pulkkinen jakaa ihmisten väliset suhteet ulkoisiin ja sisäisiin suhteisiin. Ulkoisella suhteella tarkoitetaan suhdetta, jossa toimijan identiteetti ei ole riippuvainen toisesta (“Antti on viisaampi kuin Elisa”). Sisäinen suhde vuorostaan edustaa suhdetta, jossa suhteen osapuolet ovat toistensa ansiosta sellaisia kuin ovat (“Marja rakastaa Jamia”)¹². (Räsänen 2007, 105.) Adam Smithillä on myös vastaavaa pohdintaa. Hänen mukaansa toimijan kokema sisäinen hyvä seuraa asiasta tai prosessista itsestään. Tämä voi tapahtua esimerkiksi silloin, kun filosofian opettaja saa innostettua opiskelijan filosofian opiskeluun¹³. Tällaisten itseisarvoisten, sosiaalisten ja altruististen tapahtumien hyödykkeistäminen (eli asettaminen markkinasuhteiden piiriin) voi johtaa teon tai prosessin sisäisen arvon vähenemiseen. (Patomäki 2013, 14–15.)

Uusliberalismissa toimijoiden väliset suhteet perustuvat ulkoisiin suhteisiin (Räsänen 2007, 106), toisin sanoen sopimusteoreettisiin suhteisiin. Toimijoiden mahdollisuus kehittyä toisiaan täydentäviksi subjekteiksi on vaikeutunut, sillä uusliberalistinen järjestelmä asettaa sosiaaliset suhteet markkinasuhteiden piiriin. Sopimusteoreettisten suhteiden ulkopuolisia suhteita ei tulisi huomioida, koska altruististen arvojen huomioiminen politiikassa voi uusliberalismin mukaan johtaa taloudellisen vapauden rajoituksiin. (*ibid.*, 106.) Lisäksi uusliberalismissa markkinoiden toiminta ja instituutioiden kehitys nähdään objektiivisena ja luonnollisena, jonka vuoksi niiden toimintaan ei tule sisällyttää altruistisia tai sosiaalisia tekijöitä.

¹²Edellä esitetyt suluissa olevat toteamukset omia esimerkkejä.

¹³Oma esimerkki.

III.III. Transsendenttien markkinalakien & rationaalisen valinnan kritiikki

Taloudellisen toimijan rationaalisuutta voidaan arvioida transsendenttien markkinalakien toiminnan perusteella. Uusklassisessa talousteoriassa *kysynnän ja tarjonnan laki* määrittää sen, kuinka hinnat muodostuvat (Patomäki 2013, 31). Laki perustuu oletukseen, jonka mukaan kysyntä- ja tarjontakäyrien taustalla olevat luvut ja hinnat sijaitsevat objektiivisessa todellisuudessa. Tämä luo vaikutelman siitä, että hinta on hyödykkeen luonnollinen ominaisuus. (Shostak 2018.)

Yritykseksi personifioitumiseen kuuluu ajatus siitä, että toimijan tulee adaptoitua vallitsevaan markkinatilanteeseen ja kasvattaa inhimillistä pääomaansa, jotta hän voi säilyttää sen arvon. Uusliberalistisessa järjestelmässä oletetaan, että toimijoilla on täydellinen tieto markkinasuhdanteista ja niiden kehityksestä, jotta he voivat tehdä suhdanteiden perusteella rationaalisia sijoituksia itseensä. (Lahikainen & Harni 2016, 37.)

Markkinoilla toimivat yksilöt luottavat markkinoiden ja markkinalakien toimivuuteen erityisesti silloin, kun ne suosivat toimijan intressejä. Tällöin oletetaan, että taloudelliset toimijat toimivat rationaalisesti ja tekevät egoistisia intressejä edistäviä päätöksiä, mikä saa heidät luottamaan sokeasti markkinoiden toimintaan. Heillä ei näin ollen ole motiivia kritisoida järjestelmää tai annettuja hintoja. (Lagerspetz 2012, 67.)

Oletus objektiivisista markkinalaeista ja hintarakenteesta on kuitenkin ongelmallinen. Argumentoin, että objektiivisten markkinamekanismien sijaan hinnat voivat pohjautua tuottajien oletukseen hyödykkeiden arvosta ja kysynnästä. Tuottajat voivat esimerkiksi tahallaan jättää alentamatta hintoja, vaikka (objektiiviset) markkinamekanismit joustaisivat hintoja kysynnän mukaan. Hintojen alentamatta jättäminen voi johtua tuottajan oman markkina-aseman turvaamiseen tai tehdyn työn arvoon liittyvistä kysymyksistä. Tuottajien oma taloudellinen turvallisuus ja voittojen maksimointi voi mahdollisesti mennä kysynnän ja tarjonnan logiikan edelle. Tämä kyseenalaistaa markkinalakien objektiivisuuden ja luonnollisuuden. Yritysten toiminta voi siis vääristää markkinalakien ja hintarakenteiden luonnollisuutta.

Objektiivisten markkinalakien oletusta voidaan kritisoida myös mainonnan näkökulmasta. Kuluttajat määräävät yrityksen kohtalon joko ostamalla tai hylkäämällä hyödykkeen, jolloin yrityksellä on eräänlainen riippuvuussuhde kuluttajiin. Tämä saa yrityksen hankkimaan ja käyttämään isoja määriä asiakasdataa kuluttajien ohjaamiseen ja tätä kautta kysynnän ennustamiseen. (Shostak 2018.) Kaupan digitalisoitumisen seurauksena kuluttajat ovat myös alttiimpia mainonnalle kuin aikaisemmin, jolloin kuluttajien kykyä arvioida hyödykkeen kustannuksia, hyötyjä (Susser & muut 2019, 5) ja tarpeita (Patomäki 2013, 31) voidaan muokata. Tämä argumentti kyseenalaistaa myös ajatuksen kuluttajien virheettömästä rationaalisuudesta ja muuttumattomista preferensseistä.

Toimijoiden päätöksentekokykyyn vaikuttavat myös erilaiset “kognitiiviset vinoumat”. Toimija voi esimerkiksi välttää tilanteita, joissa hän saattaa vastaanottaa itseään koskevaa epämiellyttävää tietoa¹⁴. (Shatz 2023.) Myös markkinatoimijan sisäistetyn asiantuntemuksen ajatus on heikko: tupakkaa ostanut kuluttaja ei varmasti tiennyt vielä 1940-luvulla tupakan terveyshaitoista (Lagerspetz 2012, 67). Lisäksi taloudellisen toimijan ostopäätökset voivat perustua konemaisen laskelmoinnin sijasta esimerkiksi rutiiniin, jolloin toimija ei käy läpi kaikkia mahdollisia hyödykevaihtoehtoja mielessään (Lagerspetz 1997, 289–90). Toimijat voivat suosia tiettyä hyödykettä myös sosiaalisten normien tai periaatteiden vuoksi (Räsänen 2015, 7).

Yllä esitetyn ohella voidaan argumentoida myös sitä vastaan, että rationaalisella markkinatoimijalla on hallussaan täydellinen tieto markkinasuhteista (Lahikainen & Harni 2016, 37). Jos toimija on esimerkiksi kerryttänyt inhimillistä pääomaa jostakin, jota pääoma ei (enää) suosi tai jonka esimerkiksi teknologinen innovaatio on korvannut (kuten tuotantotyö), toimija on tällöin pääoman näkökulmasta epäonnistunut ja hänen investointinsa on mennyt “hukkaan”. (*ibid.*, 35.)

¹⁴Esimerkiksi lääkärin vastaanotto.

III.IV. *Homo economicuksesta homo sociologicukseksi*

Uljaassa uusliberalistisessa maailmassa vallitsee täydellinen markkinabalanssi, jossa toimijat ovat *oloutettuja*¹⁵ edistämään muuttumattomia, anti-altruistisia preferenssejään. Ainoastaan rationaalisten ja itsekkäiden preferenssien oletetaan määräävän *homo economicusten* kulutusvalinnat (Räsänen 2015, 7). Taloudelliset toimijat nähdään automaatteina, jotka laskelmoidusti toteuttavat omia egoistisia preferenssejään. Heidän oletetaan laskevan hyötyjä automaatin tavoin. (Patomäki 2013, 24.) Ongelma kuitenkin on, että uusliberalistisessa yhteiskunnassa toimijat luokitellaan inhimillisen pääomansa perusteella ja toimijoiden väliset suhteet perustuvat vaihtosuhteisiin, sivuuttaen kaikki muut toimijoiden toimintaan vaikuttavat tekijät.

Vaikka jotkut strategiset kilpailutilanteet, kuten shakkipeli, diplomatia ja sodankäynti saattavat hyötyä rationaalisen toimijan ihanteesta (Lagerspetz 2006), ei suurin osa ihmisen toiminnasta ole taloudellisesti rationaalista. Taloustiede voi kyllä abstrahoida jotain ihmisten taloudellisesta käyttäytymisestä ja kulutusvalinnoista, mutta nämä abstrahoinnit tulee suhteuttaa yhteiskunnallisiin käytäntöihin, elämämaailmaan ja opittuihin merkityksiin. (Patomäki 2013, 27.)

Ajatus, että *homo economicus* -malli kuvaa täydellisesti ihmisen käyttäytymistä, on kumottu usean tutkimuksen voimin, jotka ovat osoittaneet, että ihmiset voivat käyttäytyä vastoin egoistisia preferenssejään (Shatz 2023). Toimijat voivat hyötyä epäitsekkäistä ja altruistisista akteista. Esimerkiksi sympatian tunteet voivat johtaa altruistisiin tekoihin, jotka ovat vastoin toimijan omia mieltymyksiä. Lisäksi toimijalla voi olla sisäistä motivaatiota osallistua julkiseen pohdintaan, jonka tarkoituksena on tuoda esiin arvoja ja periaatteita sekä luoda uusia näkökulmia päätöksentekoon. Muun muassa ilmastokriisiin liittyvät ongelmat voivat vaatia yhteiskeskustelua ja auttaa samalla toimijoita ymmärtämään preferenssejään ja arvostelukykyään. (Räsänen 2015, 10–11.)

Heikki Patomäen mukaan hyvässä yhteiskunnassa toimijoita kohdellaan tasavertaisina ja itseisarvoisina subjekteina, jotka ovat kiinnostuneita toisistaan ja yhteiskunnassa vallitsevista suhteista (Patomäki 2013, 27). Toisin kuin uusliberalismissa oletetaan, toimijat haluavat osallistua yhteiseen päätöksentekoon (*ibid.*,

¹⁵Intertekstuaalinen ilmaus, joka viittaa Aldous Huxleyn teokseen *Uljas uusi maailma*.

32) ja tehdä niitä asioita, jotka ovat itseisarvoisia ja merkityksellisiä (*ibid.*, 19). Siinä missä uusliberalismissa korostetaan negatiivisia vapauksia (vapautta *jostakin*), sosialistisessa ajattelussa yksilönvapautta lähestytään *positiivisten vapauksien* kautta (Räsänen 2007, 100). Ne ovat vapautta *johonkin*, kuten toimeentuloon, intressien toteuttamiseen tai kriittiseen järjen käyttöön (Pulkkinen 1989, 117). Tämän vapauskäsitteen mukaan toimijat ovat vapaita silloin, kun he saavat kehittyä autonomisiksi subjekteiksi ilman esteitä. Positiivinen vapauskäsite näyttää korreloivan vahvasti hegeliläisen persoonan kehityksen kanssa. Filosofi Amartya Senin mukaan vapaus tarkoittaaakin kykyä konstruoida oma arvomaailma itsenäisesti (Räsänen 2007, 100) ja suhteuttaa se ympäröivään elämismailmaan (*ibid.*, 106).

Toimija voi olla vapaa, kun hänellä on mahdollisuus luoda itselleen vaihtuva ja muuttuva arvojärjestelmä (Lagerspetz 1997, 293). Hegelin mukaan oman arvojärjestelmän reflektointi toteutuu parhaiten poliittisten prosessien välityksellä. Hegel argumentoi, että toimijan korkein ja todellisin päämäärä on johtaa julkista elämää, sillä politikoidessaan toimija (tietyn kulttuurin tuotteena) reflektoi sitä, mikä dominoi sillä hetkellä hänen tietoisuuttaan. Esimerkiksi äänestäessään vaaleissa toimija tietoisesti reflektoi yhteiskuntajärjestelmää uudelleen ylläpitääkseen tai muuttaakseen sitä. Toisin sanoen, poliittinen toiminta on Hegelille väline kontrolloida sitä, mikä kontrolloi toimijaa. (Pulkkinen 1996, 21–22.)

Uusliberalismissa argumentoidaan päinvastoin: pääoman ja transsendenttien markkinalakien luomaa luonnollista, suunnittelematonta spontaania järjestystä ei tule kritisoida tai reflektoida. Järjestelmään kohdistunutta epäilyä pidetään “ideologisesti takapajuisena” ja uusliberalistinen järjestelmä tulee vuorostaan “ottaa annettuna”. Tällainen ajattelu on vaarallista demokratialle ja päätöksenteolle. Uusliberalistiset ajatusrakenteet muuttavat yhteiskuntaa ja toimijoita kohti juuri sitä, mitä uusliberalismissa haluttiin alunperin välttää: yhtä, ainoaa ja oikeaa suunniteltua päämäärää (Räsänen 2007, 104). Uusliberalistinen yhteiskunta on paljastunut pääoman totalitarismiksi.

IV: Epilogi

Uusliberalistiset ihanteet – egoistinen ja rationaalinen markkinatoimija, negatiiviset vapaudet, inhimillisten suhteiden markkinaistaminen sekä transsendentit markkinalait – eivät kestä lähempää tarkastelua. Yksilöt voivat toimia irrationaalisesti ja hyötyä muistakin kuin omaa etuaan maksimoivista, taloudellisista toiminnoista. Markkinalakien ja hintamekanismin objektiivinen toiminta on myös kyseenalainen oletus.

Tutkielmassa päädyttiin johtopäätökseen, jonka mukaan *homo economicus* uhraa intressinsä ja persoonansa pääoman logiikalle. Uusliberalistinen yhteiskunta perustuu ironisesti taloudelliselle suunnittelulle, jonka perustana toimivat oletukset *homo economicus* -ihanteesta ja varallisuuden kasvun oletuksesta (Patomäki 2013, 38). Uusliberalistinen talouspolitiikka on kuitenkin tuomittu epäonnistumaan: sen aiheuttamat sosioekonomiset seuraukset, kuten toistuvat budjettikurijaksot ja leikkauspolitiikka sekä mielenterveysongelmien ja taloudellisen eriarvoisuuden kasvu ovat aiheuttaneet vahinkoa hyvinvointiyhteiskunnalle ja erityisesti alemmille tuloluokille. Tämä ei ole kestävä ratkaisu.

Lopuksi voidaan kritisoida Hayekin tapaa erotella yhteiskunnalliset instituutiot spontaaneiksi ja pakotetuiksi järjestyksiksi. Ei ole olemassa syytä, mikseivät esimerkiksi sosiaaliset instituutiot olisi spontaanin kehityksen tuotosta. Tämä tekee Hayekin teesistä epäuskottavan, sillä hänelle vain uusliberalistiset arvot ja aatetta tukevat instituutiot voidaan laskea luonnollisiksi järjestyksiksi. (Räsänen 2007, 105.) Hayekin ajatus sosiaalisten toimien aiheuttamasta välttämättömästä totalitarismista on malliesimerkki kaltevan pinnan¹⁶ argumentaatiovirheestä.

¹⁶Argumentointivirhe, jossa tietystä tilanteesta hypätään suoraan epätoivottavaan seuraukseen (Johnson, Ralph & Blair 2006). Esimerkiksi Hayekin mukaan pienimmästäkin sosialistisesta toimesta ajaututaan välttämättä totalitarismiin.

Lähteet & kirjallisuus

Abazari, A. *Hegel's Ontology of Power: The Structure of Social Domination in Capitalism* (Cambridge University Press, 2020)

Blunden, A. "Hegel: The Subject as Self-consciousness" (Ethical Politics, 2005/6)

<https://www.ethicalpolitics.org/ablunden/works/hegel-habitus.htm>

Bowles, S., Kirman, A., Sethi, R. "Retrospectives: Friedrich Hayek and the Market Algorithm" (Journal of Economic Perspectives, 2017) s. 215–30

De Lissovoy, N. "Texas Education Review: Neoliberalism and the Contradictions of Freedom: Ideology, Subjectivity, and Critical Pedagogy" (Texas University Press, 2015) s. 44–54

Foster, P. "Adam Smith's invisible hand" (AdamSmithWorks.org, 2023)

<https://www.adamsmithworks.org/documents/adam-smith-peter-foster-invisible-hand>

Foucault, M. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France 1978- 1979* (Perlgrave McMillan, 2008)

Ghosh, P. "What did Max Weber mean by the 'spirit' of capitalism?" (Aeon, 12.6.2018, viitattu 14.11.2023) <https://aeon.co/ideas/what-did-max-weber-mean-by-the-spirit-of-capitalism>

Hegel, G. *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet* (Kustannus Pohjoinen, Oulu, 1994, suom. Wahlberg, M.)

Saastamoinen, K. "Adam Smith ja näkymätön käsi" teoksessa *Talous ja yhteiskuntateoria I: vanhan maailman talous ja suuri murros* (Gaudeamus, 2011) s. 176–202

Hernesniemi, J. "Guy Debord: Talous vailla käyttöarvoa" teoksessa *Talous ja yhteiskuntateoria III: Kohti uutta poliittista taloutta* (Gaudeamus, 2018) s. 175–187

Homi, H. & muut. "Talous digitaalisen uudelleenmuotoilemisensa aikakaudella" teoksessa *Talous ja yhteiskuntateoria III: Kohti uutta poliittista taloutta* (Gaudeamus, 2018) s. 307–333

Huxley, A. *Uljas uusi maailma* (Keltainen kirjasto, 1932)

Johnson, Ralph H. & Blair, J. "Anthony: 'Slippery Slope', Logical Self-Defense" (International Debate Education Association, 2006) s. 180–187

Kirkkala, A. "Näillä aloilla pelätään eniten työttömyyttä" (Verkkouutiset, 01.11.2023)

<https://www.verkkouutiset.fi/a/nailla-aloilla-pelataan-eniten-tyottomyytta/#1a5069b1>

- Kliman, A. "Capital" teoksessa *The Oxford Handbook of Karl Marx* (toim. Vidal, M. & muut, Oxford Academic, 10.9.2018) <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190695545.013.8> s. 191–210
- Lagerspetz, E. "Demokratia ja taloudellinen rationaalisuus" (Niin&näin, 3/2012) s. 63–70
- Lagerspetz, E. "Talouden moraalit, moraaliton talous ja F.A. Hayekin uusliberalismi" teoksessa *Moraalitalous* (Vastapaino, Tampere, 2004) s. 92–134
- Lagerspetz, E. "Vapaat ja järkevät valinnat" teoksessa *Järki* (toim. Niiniluoto, I. & Halonen, I., Helsinki university Press, 1997) s. 283–296
- Lahikainen, L. & Harni, E. "Yrittäjämäinen ruumis palvelutaloudessa" teoksessa *Ruumiillisuus ja työelämä: Työruumis jälkiteollisessa taloudessa* (tom. Parviainen, J. & muut, Vastapaino 2016) s. 26–39
- Liaroutsou, A. "A Foucauldian approach to F. A. Hayek's connection of neoliberalism to classical liberalism" (Leiden University, 2019) s. 3–37
<https://studenttheses.universiteitleiden.nl/handle/1887/78068>
- Löppönen, P. *Vapauden Markkinat – Uusliberalismin kertomus* (Vastapaino, 2017)
- Mele, D., González-Cantón, C. "The Homo Economicus Model" (ResearchGate, 2014) s. 9–29
- Metcalf, S. "Neoliberalism: the idea that swallowed the world" (The Guardian, 18.8.2017, viitattu 1.9.2023)
<https://www.theguardian.com/news/2017/aug/18/neoliberalism-the-idea-that-changed-the-world>
- Miettinen, T. *Eurooppa: Poliittisen yhteisön historia* (Teos, 2021)
- Monbiot, G.: "Neoliberalism – the ideology at the root of all our problems" (The Guardian, 15.4.2016, viitattu 20.3.2023)
<https://www.theguardian.com/books/2016/apr/15/neoliberalism-ideology-problem-george-monbiot>
- Murray N. *Economic Thought Before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought Volume I* (Ludwig von Mises Institute, 2006)
<https://cdn.mises.org/Austrian%20Perspective%20on%20the%20History%20of%20Economic%20Thought%20Volume%20I%20Economic%20Thought%20Before%20Adam%20Smith.pdf>
- Pulkkinen, T. *The Postmodern And Political Agency* (Hakapaino Oy, 1996)
- Pulkkinen, T. *Valtio ja vapaus* (Tutkijaliitto, Jyväskylä, 1989)
- Räsänen, P. "Normative foundations of competitive markets and their relevance to democracy" (De Gruyter, 2015) s. 1–21
- Räsänen, P. "Uusliberalismi ja lupaus vapaudesta" (Niin&näin, 4/2007) s. 98–107

- Sandelin, M. "Nykypäivän liberalismi on irtautunut juuristaan" (Politiikasta, 17.12.2018, viitattu 18.9.2023) <https://politiikasta.fi/nykypaivan-liberalismi-on-irtautunut-juuristaan/>
- Sayer, A. "Moraalitalous ja poliittinen talous" teoksessa *Moraalitalous* (Vastapaino, Tampere, 2004) s. 23–52
- Shatz, I. "Economic Man (Homo Economicus): On the False Assumption of Perfect Rationality" (Effectiviology, viitattu 18.10.2023) <https://effectiviology.com/homo-economicus/>
- Shostak, F. "Problems with Mainstream Theories of Supply and Demand" (Mises Institute, 28.6.2018, viitattu 13.10.2023) <https://mises.org/wire/problems-mainstream-theories-supply-and-demand>
- Smith, T. "Hegel's Logic and Marx's Concept of Capital" (Cambridge University Press, 2022) s. 278–290
- Susser, D., Roessler, B., & Nissenbaum, H. "Technology, autonomy, and manipulation" (Internet Policy Review, 2019) <https://policyreview.info/articles/analysis/technology-autonomy-and-manipulation>
- "The Theory of Moral Sentiments" (Adam Smith Institute 2023, viitattu 1.2.24) <https://www.adamsmith.org/the-theory-of-moral-sentiments>
- Tieteen termipankki 8.9.2023, filosofia: liberalismismi <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:liberalismi>
- Turner, R. *Neo-Liberal Ideology: History, Concepts and Policies* (Edinburgh University Press, 2008) <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1r23rd>.
- Virtanen, A. "Michel Foucault: Biovalta ja talous" teoksessa *Talous ja yhteiskuntateoria III: Kohti uutta poliittista taloutta* (Gaudeamus, 2018) s. 242–277
- Walker, Michael F. "From Homo Economicus to Homo Sacer: Neoliberalism and the Thanatopolitics of The Meth Project." teoksessa *Neoliberalism and the Media* (Routledge, 2019) s. 91–107
- Zak, Paul J. *Moral Markets: The Critical Role of Values in the Economy* (Princeton University Press, 2010)